

Ondanks beperkt zicht

Studies over waarden, ontzuiling en politieke veranderingen in Vlaanderen.

Jaak Billiet, SOI-KUL/VUB-Press, 1993.

De in 1917 overleden, maar onder sociologen als onsterfelijk geboekstaafde Emile Durkheim wordt door velen beschouwd als een moraliserende zaag. De man miste nochtans geen kans om te betogen dat recht en moraal een kwestie zijn van opinie. Dat klinkt vandaag erg relativistisch. De 'opinie' is nu een optelsom van individuele meningen, die we nog moeilijk met recht en moraal in verband kunnen brengen. Die som wordt gemaakt door opiniepeilers, een slag waaronder zich tal van gewetenloze schurken en onherroepelijke domoren bevinden. In *Ondanks beperkt zicht* zoekt Jaak Billiet niet naar het verschil tussen een opinie die de grondslag vormt van recht en moraal en een sepele optelsom van gepeilde meningen. In dit boek, dat gegroeid is uit zijn lezingen in het kader van de Francquileerstoel aan de Vrije Universiteit Brussel, probeert hij wel te verduidelijken hoe, als men dan toch per se opinies wil peilen en tellen, dat gewetensvol en bekwaam kan doen.

"Als u bekenden ontmoet, hoe begroet u ze dan?". 56% spreekt ze gewoon aan, volgens een *Elga*-enquête. In onze samenleving, waar de media om de haverklap met peilingen uitpakken, is enige vertrouwdeheid met de methodologie van het sociologisch onderzoek een kwestie van geestelijke hygiëne, politieke zindelijkheid en verantwoord burgerschap. Burgers in het algemeen, journalisten in het bijzonder en heel speciaal de beleidsverantwoordelijken die onderzoek bestellen en (zouden moeten kunnen) lezen en gebruiken, zijn op

dat vlak in vele gevallen aan bijscholing toe. Laat ze met dit boek beginnen. Het biedt een boeiende en aangename start. De eerste twee hoofdstukken handelen op een zeer toegankelijke manier over steekproeven, interviewers en interviews, vragenlijsten en vraagcontexten, antwoordcategorieën en antwoordschema's, interpretaties en theorieën, concepten en modellen. Hun lectuur kan van een aandachtige lezer zonder veel vooropleiding, snel een betere, alleszins een beter geïnformeerde burger maken. Voor Jaak Billiet zelf behelst die geïnformeerdeheid vooral het inzicht dat cijfers nooit voor zichzelf spreken, maar enkel via inzicht, begrippen en theorieën kunnen worden geïnterpreteerd. Over dat moeizaam zoeken naar zinnige en empirisch houdbare interpretaties, handelen de overige hoofdstukken van het boek.

Het derde hoofdstuk begint met een onbevangen verslag van het onderzoek over de houding tegenover de migranten ('Onbekend of onbemind'). Het beschrijft hoe technische aanpak, het streven naar beleidsrelevantie en theoretische onderbouwing, zich rond dat onderzoek langzaam en enigszins wanordelijk hebben gevonden. We krijgen hier weinig achteraf-rationalisering en verfraaiing, maar een onbevangen en eerlijk verslag dat inzicht geeft in het reële onderzoeksverloop. Daarmee is een heel belangrijke kwaliteit van *Ondanks beperkt zicht* aangewezen. De lezer ziet de goede vakman aan het werk, vangt een glimp op van de eerste grove lijnen van de onderzoeksproblematiek, luistert mee naar discussies die de vraagstelling verfijnen en deelt uiteindelijk in de vreugde van een analyse die een complexe problematiek overzichtelijk maakt. Zonder grote verhalen op te zetten, wordt op die manier

ook de mythe van de methode doorprikt: er is geen recept dat kan worden gevolgd om tot de wetenschappelijke bevinding te komen. Er is alleen de mogelijkheid van een degelijk onderzoeksproces. Het boek combineert op een vrij soepele en voor mij indrukwekkende wijze verschillende genres: onderzoeksverslag, technisch commentaar en interpretatie van substantiële onderzoeksvragen. Precies omdat het zo kritisch is, vormt het een warm pleidooi voor de enquête als onderzoeksvorm. Het toont overtuigend aan dat het wel zinvol is naar mensen te luisteren en dat de uitspraken van mensen best ernstig worden genomen. Op die ernst bouwt het dan een aantal reële bijdragen tot onze maatschappijkennis.

De negatieve houding tegenover migranten blijkt, bij nadere analyse, heel sterk samen te hangen met het zich bedreigd voelen en in veel mindere mate met racisme. Wat in de opiniepagina's van kranten nog dikwijls de "domheid van racisten" wordt genoemd, blijkt in vele gevallen de uitdrukking van de ongerustheid van sociaal zwakkeren te zijn. In het klunen van houdingen waarmee de mensen hun positie tegenover de migranten bepalen, probeert Billiet een aantal fijnere verschillen te onderkennen. Zo maakt hij het onderscheid tussen mensen die zich als wereldburger opstellen, mensen die volksverbonden zijn, maar geen negatieve gevoelens hebben tegenover vreemdelingen, ethnocentristen die wel dergelijke negatieve gevoelens hebben en, tenslotte, racisten. De laatsten vormen een relatief kleine groep. Opmerkelijk is dat zij, samen met de ethnocentristen, frequenter voorkomen bij de levensbeschouwelijk onverschilligen en de ongelovigen (die door Billiet worden onderscheiden van de vrij-

zinnigen). Dit is één van de vele vaststellingen die erop wijzen dat de bronnen van onverdraagzaamheid sedert de jaren '30 van aard zijn veranderd: niet sterke overtuigingen, maar zwakke overtuigingen en onverschilligheid leiden nu naar onverdraagzaamheid. Niet het vuur van de overtuiging, maar de lauwheid van het onverschil, is vandaag gevaarlijk.

Zoals een geoloog de sporen van een aardverschuiving gemakkelijk uit een landschap kan aflezen, zullen later historici 24 november 1991 blijven terugvinden in de sociologische werken over ons tijdsbestek. Billiet speelt uitvoerig naar een verklaring van die politieke aardverschuiving. Naast de nogal voorspelbare stemmotivaties - men stemt Agalev omdat men begaan is met het milieu, SP omdat men arbeider is, CVP uit gewoonte, VU voor de communautaire problematiek, Vlaams Blok omdat men het moeilijk heeft met de migranten, blanco uit protest - valt bij verschillende kiezers de ontgoocheling op. Billiet koppelt dit aan gevoelens van politieke machteloosheid, een houding die mijns inziens beter kan worden omschreven als politiek cynisme. Billiet zet ook de verschillende redenen op een rijtje, die bijdragen tot de turbulentie van ons politiek landschap: stemmen uit gewoonte neemt af, de invloed van verzuiling op het stemgedrag taant, de kiezers geboren na de tweede wereldoorlog zijn beweeglijker en veranderen sneller van electorale voorkeur, de federalisering van België heeft een aantal sterk communautair betrokken kiezers vrijgezet en beschikbaar gemaakt voor andere problematieken en keuzes. Zowel de ontgoocheling als deze politiek-electorale ontwikkelingen worden door heel wat sociologen verklaard op basis van dieperliggende waarden- en

cultuurontwikkelingen.

In de periode die aan de publicatie van *Ondanks beperkt zicht* voorafging, werd druk geschreven over de crisis van de solidariteit, over individualisme en post-materialisme. Deze waardenontwikkelingen worden op hun beurt dan weer in verband gebracht met de stijgende welvaart, de verworvenheden van de verzorgingsstaat en de toegenomen scolarisatie. Billiet beschrijft ook hoe in Vlaanderen het verband tussen deze meer "structurele" of "situatieve" factoren en de meer specifiek culturele ontwikkelingen, via de wereld van de verzuiling loopt. In die wereld is men geëvolueerd van gefixeerdheid op de eigen waarheid naar betrokkenheid op basis van de eigen waarden. Die ontwikkeling wordt echter overschaduwed of overwoekerd door een aantal andere veranderingen: groeiend cliëntelisme, toegenomen deskundigheid, vertechnisering, instrumentalisering en het routiniseren van de oorspronkelijke charismatische momenten van de beweging (bijvoorbeeld: van de begeestering van Cardijn naar de bureaucratische rompslomp in de christelijke arbeidersbeweging). Ook in de evolutie van de zuilen ziet men, met andere woorden, hoe de verzakelijking van de elites en de cliëntelisering van de leden elkaar aanzwengelen tot, uiteindelijk, elite en leden berekend tegen elkaar komen te staan.

Tot daar verschilt Billiets analyse niet wezenlijk van de stelling die door Luc Huyse wordt verdedigd en volgens dewelke de zuilen niet langer door waarden worden gedragen, maar verworpen zijn tot louter strategisch, uit eigenbelang handelende "concerns". Billiet koppelt die stelling echter terug naar haar maatschappelijke context en richt de aandacht op de relatie tussen de veranderingen van de

zuilen en de transformaties van de hedendaagse cultuur. "Gaan we naar een waardenloze samenleving?" vraagt hij zich af. Hij onderzoekt die vraag via een analyse van het individualisme. Om veranderingen in het individualisme te meten, steunt hij op het *Europese Waardenonderzoek* (een bron die, mijns inziens, daarvoor eigenlijk niet geschikt is). Daaruit blijkt dat de proportie van de bevolking die een groter belang wil hechten aan "zelfontplooiing", tussen 1980 en 1991 van 70% tot 79% is gestegen. De proportie van de jongeren die vinden dat men zich moet opofferen voor zijn kinderen daalde over dezelfde periode van 52% naar 50%. Dit kan wijzen op een bescheiden toename van het individualisme. Het gebeurlijke belang van deze cijfers ligt echter elders: zij werpen twijfel op de frequent gehoorde, maar zelden onderbouwde stelling dat het individualisme spectaculair toeneemt.

Op basis van de verkiezingsenquête van 1991 onderzoekt Billiet ook het meer radicale "utilitaire individualisme" (de opvatting dat iedereen maar voor zichzelf moet zorgen en dat solidariteit onzin is). Hij stelt vast dat die houding leeft bij ongeveer 15% van de bevolking. Dat komt overeen met wat in 1988 (in *Soepel, flexibel en ongebonden* van Mark Elchardus en Peter Heyvaert) werd vastgesteld. Volgens Billiet is er waarschijnlijk geen toename geweest van deze meer rabiate vorm van individualisme.

Op de vraag of we naar een waardenloze samenleving evolueren, wordt vanzelfsprekend geen eenvoudig ja-nee-antwoord gegeven. Tegenover die bewering worden wel de bevindingen geplaatst die haar in vraag stellen en die meteen grote vraagtekens plaatsen bij de stelling dat onze

samenleving sterk geïndividualiseerd is. Vanaf dat moment duikt in het boek een derde denkniveau op. Naast aandacht voor empirische relaties en voor sociologische interpretaties en verklaringen treedt Jaak Billiets belangstelling voor de maatschappelijke implicaties van de vaststellingen naar voor. Deze belangstelling blijft in het geheel van het boek weliswaar een beetje onderbelicht en onderkoeld,

alsof de schrijver zich toch achter de onderzoeker wil verschuilen. Billiet twijfelt blijkbaar tussen twee verschillende invullingen van de rol van socioloog: enerzijds de afstandelijke waarnemer die vaststelt, anderzijds de betrokken burger die de eigen opvatting van de goede samenleving nastreeft, maar zich daarbij laat leiden door wat hij als onderlegd waarnemer kan vaststellen. Omdat Billiet toch

voldoende overhelt naar deze laatste positie, groeit *Ondanks beperkt zicht* uit tot het boek van een echte intellectueel. Het verdient dubbel en dik gelezen te worden. Het zal ongetwijfeld ook worden opgenomen in die kleine stroom van geschriften waarin zich in Vlaanderen een grondiger maatschappijdebat begint af te tekenen.

Mark Elchardus